

שלוש פגישות עם בובר

בן-ציון דינור

מותו, כמו שהוא מצטייר אצל ההיסטוריון, יש בו משום פגיעה ישירה גם בהיסטוריון וגם ב"קורא.

אמרתי: אני עומד על זכותו של כל קורא ומעייין לצקת לו בעצמו דמות העבר, ואני סבור, כי חובתו של ההיסטוריון לתת לו אפשרות זאת, והשימוש במקורות — בכל ספרות היסטורית — הוא הדרך היחידה לכך. המקורות נותנים לכל אחד אפשרות ליצור לעצמו תמונת העבר, הבנויה ישי"רות על שרידי העבר וקשורה בהם, על עדויותיהם וקשרי המחשבות וההתרשמויות הבאים בעקבותיהם, והם שונים בכל יחיד.

שמעתי פעם מפי חסידים ש"דעה" ו"הבדלה" תלויות זו בזו, ולא רק "אם אין דעה, הבדלה מנין?" אלא גם, "אם אין הבדלה — דעה מנין?" ולשם כך יש לייחד את הדברים ליחיד, לכל יחיד, ולא לרבים. ועל זה נאמר: "בהפרידו בני אדם", שמשמעותו הוא שיש במתכוון להפריד בין היחיד ובין הרבים, כדי שכל אחד יהיה בן אדם... בובר חייך ואמר: היסוד לכל הספקות שלי הוא החשש המבוסס שהשימוש המופרז במקורות יש בו מן היתור על "האדם" לטובת ה"דבר"; וזיתור זה הוא הרבה יותר מקיף מאשר הוא נראה בתפיסה ראשונה. גם אני אומר לך מאמר חסידים ששמעתי בימים אלה מאחד ממשכילי-חסיד ירושלים, על הכתוב "מחטיאי אדם בדבר", שהוא מלשון "להחטיא" את המטרה, והב' "בדבר" הוא ב' ה"אמצעי"; והוא אמר בגרמנית: sie verfehlen den Menschen der Sache wegen. וחובה עלינו דווקא עכשיו להזהר ממעשים שאינם מכוונים לאדם, משום ש"הדבר" נאה ל"עושים" כחשוב יותר; לפעמים אף בלא יודעים, אף בלי שיחושו בכך.

ג

שיחה שניה שלי עם בובר היתה עם כניסתי למשרד החינוך והתרבות. הקימותי מועצת תרבות

שלוש הפגישות-השיחות שעליהן אני בא לספר היו בזמנים שונים: בשנת תרצ"ו (1936), בשנת תשי"ב (1952) ובשנת תשכ"א (1962). אף על פי שנושאי השיחות היו שונים, הרי היה בהם מן המשותף. להשיחות היתה להן נגיעה, ישר או בעקיפין, לבעיות חינוך. בכל הנושאים האלה נחלקנו בדעותינו, ובכולם ניתנה לי האפשרות להציץ ביסודות גישתו של בובר לחינוך, ודומני, שהסיפור על שלוש פגישות-שיחות אלה, שהן ה"רותות בלבי כולן, ובמקצתן אף רשומות בכתב, יש בו אולי כדי לתרום לייחוד דמותו של בובר כמחנך.

ב

השיחה הראשונה היתה, כאמור, בראשית ה"מחצית השניה של שנות השלושים. בובר ביקר בארץ, והוא הזמין אותי לשיחה "בענין ספרותי": הוא טיפל אז — או עמד לטפל — בתכניות ספרותיות להוצאת שוקן, תכניות מותאמות לצרכי ה"שעה — ימי שלטונם של הנאצים ועלייתו של גל הרדיפות על היהודים. הוא רצה לשוחח אתי על תכנית לפרסום סדרה מיוחדת של ספרי היסטוריה, ואולי אף לשתף אותי.

מענין לענין הגענו לבעיית השימוש במקורות כדרך של הרצאה היסטורית ועל השימוש השיטתי ב"מובאות" מן המקורות כשהן משולבות בהרצאה. הוא התנגד לשימוש מופרז מעין זה. אגב כך סיפר לי, כי על ספרי "חבת ציון" אמר לו אחד — "איש משכיל ובעל טעם ספרותי טוב" — כי המובאות המרובות מן המקורות בספרי הן כעין חציצה בין הסופר ובין הקורא. לכל היסטוריון, אמר בובר, ראיית העבר משלו, ובראייה עצמית שלמה זו גלום הכושר שלו לצקת את העבר בצל-מו ובדמותו, וכושר זה הוא גם זכות גדולה להיסטוריון וגם חובה עליו — והרצון להכניס את ה"קורא והמעייין לעולם העבר מבלי לתת אותו בשלי-

מו להקדיש בקביעות חלק מזמנם לעבודה זו. אולם אחרי כן, כשנגשנו לעיין בפרטי התכנית ודרכי העבודה נתעוררו בלבנו ספקות והקשיים נראו לו כתמורים ביותר. קיימנו עוד שתי פגישות-שיחות, שהיו מעין שיחה אחת בשלושה המשכים. נקודת המוצא בכל דיוגיו של בובר מבחינה עקרונית היתה הנקודה החינוכית: האם — וכיצד — יש בדרך זו כדי להחדיר את המקרא כספר קריאה ליחיד, ומה היא הדרך הנכונה לכך.

השאלה הראשונה היתה שאלת הקצב. הקצב, אמר בובר, הוא ענין חשוב ויסודי להבנת המקרא. עמלתי הרבה בזה. אבל כשאגש להוציא את המקור העברי לפי הקצב, עלי לבדוק מחדש את כל הענין. אין אני יכול להעביר ישירות את הקצב כמו שקבעתי בתרגום המקרא שלי לגרמנית. בקביעת הקצב בתרגום התחשבתי — בטבע הדבר — בסגולותיה של הלשון הגרמנית, וממילא גם בקורא הגרמני. ברור שעלי לבדוק את הקצב המקראי עכשיו מתוך סגולותיה של הלשון העברית, לבחון את הקצב באזני הקורא העברי, וזוהי בשבילי עבודה קשה ביותר, שאיני יודע אם אוכל לעמוד בה. — אני מסכים, אמר, גם לרעיון ללוות את הטכסט בפסוקים וחצאי פסוקים שיש בהם כדי לציין את הרעיון העיקרי, אלא שגם בענין זה יש לי ספקות רציניים. "האין מקום לחשש, שפסוקים-ציונים אלה גם בהם יהיה משום חציצה בין המקרא והקורא? חציצה שתהיה בה משום פגיעה במגע הבלתי-אמצעי עם הספר? לבסוף הסכים. באנו בדברים עם כמה אנשים, גם הוא וגם אני, אולם אחרי שקלא וטריא נוספת, הודיע שאין הוא יכול להשתתף. נימוקו היה: כל חשיבות הדבר הוא לסלול למקרא נתיב חדש למעמקי נפשו של היחיד, של כל יחיד, בישראל, ואני חושש, ואף חש, שזה יהיה "מפעל" גרידא, מן ה"דברים המחטיאים את האדם".

צירופם של שלושה פסוקים אלה: ההתנגדות ל"מחטיאי אדם בדבר", והשאיפה ל"מעמקים קראתיך" ול"וקרא זה אל זה ואמר", מסמלים בשבילי את דמותו של בובר כמחנך.

על יד משרד החינוך והתרבות ורציתי להעמיד את בובר בראשה; הצעתי לו אף לעמוד בראש כל עבודת משרד החינוך והתרבות בתחומי התרבות והחינוך למבוגרים. בובר הודה, אבל דחה את הצעתי, הוא גם נימק דחייה זאת: "כל עבודת חינוך, אמר, היא בבחינת 'מעמקים קראתיך'. יש להביא את האדם לידי צמאון לתרבות, יש לעורר ביחיד את ה'קריאה ממעמקים', לדיעת, ולחשוב. ורק בתחום זה אני פעלתי, נסיתי לפעול. ואף ה'כלל' כנושא של עבודת התרבות אני מחייב אותו, רק אם הוא תוצאה של 'וקרא זה אל זה ואמר'. היחידים צריכים להיות קודם, לפני הכלל. והכלל הפועל בתחומי התרבות, שאני כיחיד יכול להשתתף בו, צריך להיות בלתי תלוי, כלל, שקם מתוך צירוף מרצון של יחידים, ולא כלל כפוי מלמעלה, ובוודאי לא כלל של מדינה. המדינה גם לא צריכה להקים בעצמה גופים כאלה, היא רק צריכה ליצור בארץ אקלים שבו יהיה הד' ל'וקרא זה אל זה'. על כל פנים, אני מעולם לא עסקתי, ולא אוכל לעסוק בעבודת תרבות וחינוך מטעם המדינה וכשליח המדינה".

ד

השיחה האחרונה היתה לפני שלוש שנים; באותה לילה לבובר ברעיון שהגיתי אותו שנים רבות ולא הצלחתי להגשימו, והוא: להוציא מחדש את התנ"ך בעברית, אבל בצורה אחרת: כל כתבי הקדש יש להוציא כשירה, ולא כפרוזה, ולשמור גם בצורת ההדפסה על הקצב השירי שבמקרא; לא יהיו בהוצאה זו שום פירושים וביאורים; ורק בשולי הדפים, על יד כל פרק, יבואו — באותיות אחרות מאשר בטכסט — אותו פסוק או אותם חצאי-פסוקים או מלים ספורות שבפרק, המבטאים את הרעיון העיקרי שבפרק, את המיוחד שבו. בסוף כל ספר יש להביא הערות, לא ארוכות ביותר, שבהן יינתנו הסברים הכרחיים: היסטוריים, לשוניים וענייניים. כבר בפגישה הראשונה הסכים בובר עקרונית לרעיון, ורק התנה את הדבר במידת השיתוף והעזר; שיתופי אני בכל העבודה ועזרה מצדם של חברים, אנשי מקרא מובהקים, שיסכי-